

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ПРЕДАВАНЕТО НА КОНОТАТИВНИТЕ ЗНАЧЕНИЯ НА СОБСТВЕНИТЕ ИМЕНА ПРИ ПРЕВОДА

Анна Баранова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

TOWARD THE PROBLEM OF CONVEYING CONNOTATIVE MEANINGS OF PROPER NOUNS IN TRANSLATION

Anna Baranova
University of Sofia St. Kliment Ohridski

The subject of this paper is the matter of conveying culture-specific connotative meanings of Russian proper nouns (more specifically precedential names) in translating a text. Various examples of translation of literary texts, containing connotative proper names, are observed. A conclusion is made that the number of the possible translation strategies in such cases depends on the dominating pragmatic function (axiological or emotive) of the name in the context.

Key words: *cultural connotation, translation, proper nouns, precedential phenomena, precedential names*

Адекватното предаване на националноспецифичните конотативни значения на лексикалните единици, използвани в художествено-литературния дискурс, е проблем, с който преводачът често се сблъсква. Съхраняването на тези значения в текста на превода (ПТ) е особено важно в случаите, когато те са носители на прагматичното въздействие на текста върху читателя. Сред конотативно маркираните лексеми изключително интересни в това отношение са собствените имена. От една страна, тяхното означаемо се намира извън пределите на езиковата семантика (Ратникова 2001: 141). Това рязко ограничава възможността за реноминация при превода. От друга страна, акумулираните в конотативното значение смисли отправят единицата обратно в семантичната и образната парадигматика и те следва да бъдат адекватно експлицирани със средствата на езика на превода (ПЕ).

Предмет на настоящата статия са начините за предаване на културните конотации на руски оними (топоними и антропоними) при превод на художествен текст.

Под културна конотация ще разбираме несъществените диференциални признаци на означаемото, които асоциативно се извеждат от културноспецифичните фонови знания и се съотнасят с морално-етичните норми и емотивните нагласи на представителите на даден езиков колектив, като последователно предизвикват в съзнанието им определена когнитивна, аксиологична или емоционална реакция.

Разглежданите номинации са предизвикателство за участника в интеркултурната комуникация, тъй като зад тях стои готов образ (познавателно и емоционално значимо единство от диференциални признаци), принадлежащ към когнитивната база на представителите на дадена лингвокултура и отсъстващ в съзнанието на носителите на друга лингвокултура. Преводачът често е принуден да се лиши от обрзността и/или прагматичния потенциал на текста заради невъзможността да се пресъздаде връзката между предметно-логическия и асоциативния аспект на контекста. Според нашите наблюдения преводаческото решение в подобни случаи зависи от приоритетната функция (информативно-оценъчна или емотивна) на лексикалната единица в рамките на този контекст.

I. Когато използването на името цели по-ефективно предаване на мисълта, тъй като съобщава „унифицирана“ от гледна точка на разбирането информация (Зубкова 2008: 173) и предизвиква определено отношение на читателя към номинирания обект, преводачът има избор – или да запази изходната единица (препоръчително е това да е съпроводено със семантизация под линия), или да потърси еквивалентно в информативно-прагматично отношение решение със средствата на ПЕ.

Пример за конотативно маркиран антропоним с информативно-оценъчна функция е прецедентното име **Илья Муромец** в следния контекст:

р. Стасик стоял рядом, тяжело навалясь подмышкой на костыль, от чего тот уходил резиновым наконечником в мягкую травянистую землю холма, **как конь под Ильей Муромцем...**(Д. Рубина, „На солнечной стороне улицы“).

б. Стасик стоеше до нея, тежко опрял подмишница на патерицата си, която затъваше с гумения си накрайник в меката трева на хълма, **както конят – под Иля Муромец...**(Д. Рубина, „По слънчевата страна на улицата“, прев. Т. Балова).

Според И. В. Захаренко, В. В. Красних, Д. Б. Гудков и Д. В. Багаева precedentните имена (наред с останалите precedentни феномени) са сред основните компоненти на когнитивната база, те принадлежат на езиковото съзнание, а стоящите зад тях представи – на когнитивното (Захаренко, Красних, Гудков, Багаева 1997: 82). За разлика от останалите антропоними, които сами по себе си нямат реално значение и се превръщат в собствени имена с индивидуализираща функция само когато се съотнасят с конкретен носител, т.е. техните денотати и конотати имат ситуативен, „отсоциумен характер“ (Чумаченко 2008), денотатите и конотатите на precedentните имена (ПИ) са неизменни и винаги в пряка зависимост от конкретна личност. Следователно използването на такава единица актуализира в съзнанието на средния представител на даден езиков колектив общи културно детерминирани представи. Това ги сближава с нарицателните имена, което обяснява по-широкия им конотативен потенциал в сравнение с обикновените собствени имена. Според Д. Б. Гудков и А. С. Рассказов именно способността последователно да се употребява конотативно превръща собственото име в precedentно (Гудков, Рассказов 2010: 62).

ПИ са концентрирано, образно обозначение на редица диференциални признаци, дори на цели еталонни ситуации от фолклорния, художественолитературния, библейския, историческия или социално-битовия дискурс. Апелирайки чрез образа към фоновите знания на носителите на езика, те изразяват оценката на езиковата общност за номинирания обект и неговите характеристики. Оценката, кодирана конотативно в името, често е недостъпна за читателите на ПТ, което неизменно редуцира (а в редица случаи и неутрализира) неговия съдържателен, прагматичен и експресивен потенциал. Това с особена сила важи за ПИ с фолклорно-митологичен произход, тъй като техните денотати са свързани не с обективната, а със субективната реалност – те са изцяло проекция на народния мироглед.

Сравнението в посочения откъс се основава на конотациите на ПИ *Илья Муромец* (герой от руския фолклорен епос): *K1* – „положителен герой“, *K2* – „неограничена физическа сила“ и *неразривно свързаната с нея в рускоезичното съзнание K3* – „мъжка красота“. Неслучайно денотатът на нарицателното име *богатырь* е еталон за отлична физическа форма. Всички тези асоциации участват непосредствено в изграждането на характеристиката на героя на романа. Затова е важно те да бъдат предадени в ТП.

Като функционален еквивалент на номинацията в българския език би могло да служи ПИ *Крали Марко*, което се характеризира със

същия конотативен потенциал (срв. фолклорното битуване на образа, сходните диференциални признаци, обусловени от фононите знания и формираната въз основа на тях силно положителна оценка). Обаче замяната на образа в превода на художествен текст може да доведе до излишно „побългаряване“ на ПТ при изцяло съхранена експресивна натовареност. Ограничения върху начините за реноминация налага и фактът, че образността в дадения случай се поддържа и от въведеното по-рано описание на героя, което не съответства изцяло на представата на българина за Крали Марко: *здоровенный, былинно-русой красоты парень, добрый молодец из сказки*.

Според нас изборът на преводачката да съхрани в ПТ антропонима от изходния текст (ИТ) като дума еталон в състава на сравнението, без да го семантизира допълнително, обеднява прагматично образа на героя, тъй като името е неинформативно извън рамките на руската лингвокултура. Най-близка в това отношение до изходната единица е номинацията (*руски*) *богатыр*, тъй като тя е заемка в БЕ от РЕ, компенсирателна понятийната лакунарност и предизвикваща сходни асоциации в българското езиково съзнание (срв. посочените в синонимния речник единици: *герой, юнак, храбрец*). Затова при превода на анализирания контекст по-подходяща би била **генерализацията** на образа с допълнителна **експликация на основанието за сравнение**, например:

б. ...*както конят под тежестта на руски богатыр*...

Понякога конотацията на ПИ, използвано с цел да се постигне информативно-оценъчна пълнота с минимално количество езикови средства, остава неразбрана от преводача. С пълна загуба в ПТ на конотативното съдържание на ИТ се сблъскваме при следния превод:

р. Самому Линдту на такие глупости, как собственная смерть, было наплевать – он был однозначный атеист, убежденный ревнитель **базаровского лопуха**. И, как ни странно, именно ощущение безусловной смертности, конечности земного существования дарило ему то же самое ровное и радостное бесстрашие, которым горели первохристианские мученики, пожираемые на аренах самую чуточку мультипликационными львами. (М. Степнова, „Женщины Лазаря“)

б. Самият Линдт плюеше на такива глупости като собствената си смърт – той беше абсолютен атеист, убеден привърженик на **Базаровия глупак**. И колкото и да е странно, именно усещането за собствената си смъртност, за сигурния завършек на земното съществуване му даряваше онова равно и радостно безстрашие, което пламтеше и в първохристиянските мъченици, изядани на арената от сякаш анимирани лъвове. (М. Степнова, „Жените на Лазар“, прев. А. Григорова)

Неуспехът на преводаческото решение следва да се търси в първия етап на преводаческия процес – извличането на информация от ИТ чрез съпоставяне на лингвистичния и ситуативния контекст на превеждания фрагмент. Според В. Н. Комисаров тази дейност се различава при преводача и „обикновения“ реципиент на оригинала: докато вторият често може да се задоволи с приблизително разбиране на отделните елементи на текста, първият е длъжен точно да определи какво съдържание ще предаде в ПТ (Комисаров 1990: 189). Преводачът е заложил на грешния лексико-семантичен вариант на лексемата *лопух* (което концептуално не съответства на оригинала) и не е уловил йерархията на денотативните и конотативните значения на компонентите на микроконтекста. Смеслоопределяща за даденото словосъчетание е конотацията на антропонима *Базаров* и на производното от него прилагателно *базаровский*: *К4* – „*комуто са присъщи нихилистични убеждения*“, а не на фитонима *лопух*, който в приведенния контекст не е фитоморфно обозначение (употребява се в прякото си значение: „*плевел от семейството на сложноцветните с широки листа и бодли, репей*“, а не в конотативно мотивираното преносно: „*глухак, наивник, блейка*“) и няма статус на опорна единица. Конотацията на антропонима е културно-енциклопедична и е достатъчно стабилна в съзнанието на носителя на РЕ, тъй като съдържа препратка към нихилистичните възгледи на героя от един от емблематичните руски романи на XIX в. – „Бащи и деца“ на И. С. Тургенев, част от задължителната учебна програма в съвременна Русия. В дадения случай се визира фразата „Умрешь – лопух вырастет“, която използва Базаров, за да представи интерпретацията си на знаковия за руската философска мисъл въпрос за смисъла на човешкия живот и за безсмъртието на душата: в света не съществува нищо друго освен материя. Словосъчетанието често се използва като прецедентно и е знак за придържане към нихилистичната философска позиция, например в следния цитат:

В загробную жизнь не верил, абсолютно чужд религии, базаровский „лопух“ был для него логическим завершением физического конца. (Андрей Седых, „Далекие, близкие. Воспоминания“)

Въпреки че конкретното значение на фразата и прецедентната ситуация, стояща зад нея, са значими предимно за познавачите на творчеството на Тургенев и на морално-етичните търсения на съвременниците му, нейното съдържание е достъпно за всеки руски читател благодарение на узуалността на конотацията на относителното прилагателно *базаровский*. Тази конотация е основен носител на кон-

цептуалното съдържание на изходната единица и затова именно тя трябва да бъде приоритетно транслирана на чуждоезичния реципиент. Тъй като образът на Базаров не може да се разглежда като културен знак за българоезичната аудитория и антропонимът е неинформативен за нея, имплицитният смисъл на изходното словосъчетание е лакунарен за българската образна система и се нуждае от експликация. Това може да се постигне чрез **смислова модулация**, придружена с **експликация** на смисъла, например:

б. ...убеден привърженик на **базаровския нихилизъм**...

Подобна трансформация предава информативно-прагматичния потенциал на ИТ и запазва интертекстуалната препратка, съдържаща се в оригинала, но по този начин се понижава нивото на експресивност на ПТ, тъй като се неутрализира образността.

Алтернативно, макар и по-малко адаптирано към възприятието на българоезичната аудитория преводаческо решение може да бъде **генерализацията** на образа на словосъчетанието: *базаровския бурен*, придружено от **семантизацията му с бележка под линия**. Генерализацията е необходима, тъй като за българското езиково съзнание смисълът *безполезен, малоценен* на р. *лопух* се съдържа в родовото обозначение.

II. По-ограничени са възможностите за реноминация в ПТ на антропоними, целящи да предизвикат конкретно емоционално състояние у реципиента, тъй като емоциогенността на образа е по-висока от тази на дескрипцията. Такъв е случаят със следния контекст:

р. Да когда же это кончится, Господи? Когда прервется эта жуткая череда?

Господь промолчал, словно спрятался за пыльную радиотарелку (внутри места не нашлось бы даже Ему – уж слишком огромен был голос **Левитана**, слишком страшны сводки советского информбюро)... (М. Степнова, „Женщины Лазаря“)

б. Кога ще свърши всичко това, Господи? Кога ще секне тази ужасяваща върволица?

Господ премълча, сякаш се бе скрил зад прашната радиоточка (вътре дори за него не би имало място – прекалено огромен бе гласът на **Левитан**, прекалено страшни бяха сводките на съветското Информбюро)... (М. Степнова, „Жените на Лазар“, прев. А. Григорова)

Конотациите на антропонима *Левитан* са свързани с две знакови за руската култура личности: художника пейзажист Исак Илич Левитан и човека глас Юрий Борисович Левитан. Следователно те са контекстуално зависими. Но докато руското езиково съзнание е в състояние еднозначно да определи скрития смисъл на конкретната упот-

реба на някой от омонимите, за реципиента на превода той е трудно достъпен.

Гласът на Ю. Б. Левитан получава определението „глась на руската история“, тъй като по време на цялата Отечествена война е озвучавал по радиото новините за хода на военните действия – от обявяването на началото на войната до оповестяването на края ѝ¹, а впоследствие – за всички важни за държавата събития и постижения. При всяка актуализация на антропонима в съзнанието на рускоговорещия звучат конкретни фрази с точно определено темброво и интонационно оформление: „*Говорит Москва!*“ и „*От Советското Информбюро...*“. Конотативното му поле включва такива противоположни емотивно маркирани семи, като: *К5* – „*тревожност и мрачни предчувствия*“, *К6* – „*отчаяна надежда за положителна развързка на безизходната ситуация*“, и *К7* – „*тържествен, съдбовен момент*“. Номинацията апелира към фоните знания на лингвокултурната общност, а конотациите ѝ възникват въз основа на съотнасяне на описвания фрагмент от действителността с еталонна в емотивно отношение ситуация.

В приведения фрагмент антропонимът има преди всичко емоционално-експресивна функция – тя образно надгражда прагматичното съдържание, експлицитно представено във фразата „...*слишком страшны сводки советского информбюро*“. Това налага необходимостта от намиране на образ в ПТ, който предизвиква сходна емоционална реакция у читателя. Безспорно фамилията *Левитан* е позната на част от българската аудитория с по-широки културно-исторически познания, но дори в съзнанието на подобни реципиенти на превода тя се свързва предимно с личността на художника.² За по-ниско образования читател името е изцяло лишено от съдържание. Затова със запазването на антропонима в българския текст преводачът рискува да събуди погрешни асоциации у читателя му или напълно да го лиши от асоциации, което ще доведе до разрушаване на образното ядро на микроконтекста. Дори семантизирането на образа с бележка под линия не може да компенсира емоционалния заряд на изходната единица, защото зад нея не стои прецедентната ситуация, чийто атрибут е гласът на Левитан. За да се преодолее конотативната многозначност

---

¹ За лингвокултурната значимост на антропонима свидетелства и фактът, че той се среща и в анекдотичния дискурс: *Попитали Сталин кога ще свърши войната, а той отговорил: „Когато обяви Левитан“*.

² Дори в българоезичната Уикипедия има статия, посветена на художника И. И. Левитан, но не и на радиоводещия Ю. Б. Левитан.

на изходната единица в ПТ, може да се прибегне до **генерализация на значението**, например:

б. ...прекалено огромен бе гласът в апарата..., като К5 се предава чрез контекстно активизираните потенциални семи „анонимен, тържествен, страшен“ на лексемата глас.

Според В. Н. Телия културната интерпретация на образното осъществяване на езиковата единица (т.е. на вътрешната ѝ форма) е източник на културната конотация (Телия 1996: 214). За микропонимите, за разлика от повечето от останалите единици на ономастиката, които са склонни към деетимологизация, наличието на вътрешна форма е необходимо условие за съществуване (Ратникова 2001: 141). Ето защо те са ниша в топонимиката за реализация на различни конотативни значения. Такъв е случаят с топонима *Пискаръовско гробище* (разг. – *Пискаръовка*). Културната значимост на лексемата се реализира и в денотативния, и в конотативния компонент на значението: в първия чрез културно-енциклопедичния характер на означаваното, а във втория – чрез образно семантизираните асоциативни препратки към него. От микропоним с локална значимост *Пискаръовка* се превръща в културен концепт за представителите на руската лингвокултура във връзка с почти тригодишната хитлеристка блокада на Ленинград. Тогава на Пискаръовското гробище са погребани близо половин милион жители на града. Концептуалният статус на прецедентната единица обуславя широкия спектър от асоциации, които тя реализира (исторически, географски, философско-етични, художественолитературни, емоционално-оценъчни). При всяка отделна нейна употреба К8 – „*всеобща трагедия*“, може да актуализира поредица от концепти: блокада, война, Ленинград, невинни жертви, глад, смърт, братска могила, нечовешка борба за оцеляване, споделена беда, несломим дух, историческа памет. Чрез тях в текста се реализира основната функция на единицата – емотивната. Точно тази функция следва да се запази в ПТ. Например:

р. Нет, дружок, и живот от тебя унесу, и оберу, и заложу весь твой гадюшник... Я от бабушки ушел, я от дедушки ушел, от **могили на Пискаревке**... от подвала эвакуогоспиталя... А от тебя, сука семипалая, подавно уйду... (Д. Рубина, „На солнечной стороне улицы“)

б. Не, приятелче, и корема си ще отнеса, и ще те обера, и ще заложу целия ти змиярник... Аз от баба избягах, аз от дядо избягах, от **гроба на Пискаръовка**... от подземиято на евакуационната болница... Камо ли от теб, куче седмопръсто... (Д. Рубина, „По слънчевата страна на улицата“, прев. Т. Балова)

В този откъс преводачът е избрал буквалния превод на словосъчетанието с транскрипция на топонима, очевидно разчитайки на наличието на достатъчно висока интеркултурна компетентност у по-голямата част от българските читатели. Действително читателите, родени преди 1980 година, са повече или по-малко запознати с културно-енциклопедичните и културно-символичните конотации на микротопонима *Пискаръовско гробище*. Следва обаче да се отчете далеч по-широкия възрастов диапазон на читателската аудитория на романа на една от най-популярните съвременни руски писателки. За младото поколение словосъчетанието е абсолютно лишено от културен фон, а това в още по-голяма степен се отнася до разговорния му вариант *Пискаръовка*, където концептът гробище е маскиран под названието на населеното място. Прагматичният потенциал на ИТ, очертан от конотативно представените смисли „борба за оцеляване, несломим дух“ на разглеждания микротопоним, е частично компенсиран в ПТ чрез **преразпределение на семите** в рамките на цялото изказване. Той е маркиран от семантичната структура на лексемата *гроб*, която поема и функцията на основен носител на образа. За да обвърже по-тясно образа в ПТ с образа на ИТ (и по този начин да повиши нивото на прагматична и експресивна еквивалентност между тях), преводачът би могъл да прибегне до **конкретизация на значението** на изходната единица *могила* чрез експликация, напр. вместо *гроб* да се използват разчленените номинации *братска могила*, която е конотативно свързана с топонима *Пискаръовка*, или *общ гроб*, която пък стилистично се вписва по-добре в речта на героинята.

Максимално близкото предаване на конотациите на разглежданата единица в дадения контекст е особено важно от гледна точка на спазването на текстовата кохерентност. Те се съотнасят с ретроспективния разказ за блокадното детство на героинята, за гибелта на семейството ѝ в обсадения град.

И така, информативният обем на собствените имена се определя не от семантизираните (и затова подлежащи на реноминация) характеристики на клас обекти, а от тези на конкретен референт, придобил статуса на емоционално-оценъчен еталон в рамките на лингвокултурната общност. Това ги превръща в крайтъгълен камък за преводача. Анализът на примерите показва, че възможностите за адекватното им предаване зависят от основната функция на името в съответния контекст. Затова преводът на изходната единица следва да започне с анализ на функционалните параметри на конкретната ѝ употреба.

ЛИТЕРАТУРА

- Гудков, Рассказов 2010:** Гудков, Д. Б., Рассказов, А. С. Динамика русского лингвокультурного пространства (на примере прецедентного имени). [Gudkov, D., Rasskazov, A. Dinamika Russkogo lingvokul'turnogo prostranstva (na primere pretsedentnogo imeni).] // *Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей*. Под ред. Н. В. Уфимцевой, В. В. Красных, А. И. Изотова, Вып. 40. Москва: МАКС Пресс, 2010, 61 – 67.
- Захаренко, Красних, Гудков, Багаева 1997:** Захаренко, И. В., Красных, В. В., Гудков, Д. Б., Багаева, Д. В. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов. [Zakharenko, I., Krasnyh, V., Gudkov, D., Bagaeva, D. Pretsedentnoe imya i pretsedentnyh. vyskazyvanie kak simvolyy pretsedentnyh fenomenov.] // *Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей*. Под ред. В. В. Красных, А. И. Изотов, № 1. Москва: Филология, 1997, 82 – 103.
- Зубкова 2008:** Зубкова, Л. И. Культурогенный потенциал прецедентных имен и фамилий русской культуры (по произведениям „деревенской“ прозы второй половины XX в.). [Zubkova, L. I. Kul'turogennyj potentsial pretsedentnyh imen i familiy russkoy kul'tury.] // *Вестник ТГУ. Серия: Гуманитарные науки*, № 1 (57), 2008, 171 – 177.
- Комиссаров 1990:** Комиссаров, В. Н. *Теория перевода (лингвистические аспекты)*. [Komissarov, V. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty).] Москва: Высш. шк., 1990.
- Ратникова 2001:** Ратникова, И. Христианская модель ономастической харизмы в русском языке и культуре XX века. [Ratnikova, I. Hristianskaya model' onomasticheskoy harizmy v russkom yazyke i kul'ture XX veka.] // *STUDIA ROSSICA POSNANIENSIA*, vol. XXIX, *Poznań: Adam Mickiewicz University Press*, 2001, 139 –146.
- Телия 1996:** Телия, В. Н. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. [Teliya, V. Russkaya frazeologiya. Semanticheskii, pragmaticheskii i lingvokul'turologicheskii aspektu.] Москва: Языки русской культуры, 1996.
- Чумаченко 2008:** Чумаченко О. В. Культурная коннотация антропонимов. [Chumachenko, O. Kul'turnaya konnotatsiya antroponimov.] // *Вестник КАСУ* № 2, 2008. 08.08.2016 <<http://www.vestnik-kafu.info/journal/14/529/>>.